

Марія Наконечна

КОНЦЕПЦІЯ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ Л.В. СОХАНЬ ЯК ФОРПОСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Лідія Василівна Сохань – автор оригінальної, глибокої, неординарної теорії в українській філософії, соціології та психології – концепції життєтворчості особистості. Ця наукова система охоплює як індивідуально-особистісні, так і міжіндивідуальні та групові особливості прояву та розвитку людини як активного суб'єкта, творця власної життєвої ситуації та історії. Концепція Л. Сохань не тільки багата на теоретичні та філософсько-методологічні узагальнення, вона відкриває шлях до практики – експериментальних досліджень у соціології та психології, побудованих на надійному науковому ґрунті, та способів оптимізації буття особистості в світі (як у зовнішньо-соціальному плані, так і у внутрішньо-психологічному).

Життєтворчість – це сама тканина людського буття, його активна сутність. Життєтворчість може виявлятися у вчинках, діях, ставленнях, виборах людини, у її креативній, перетворювальній позиції щодо життя.

Авторка концепції життєтворчості Л. Сохань так характеризує це центральне, ключове поняття: “Життєтворчість являє собою багатогранне, багатовекторне явище, що відбиває багатство та невичерпність життя”¹. Філософський зміст такого твердження підсилює значимість ідеї життєтворчості для сучасних соціологічних та психологічних уявлень про людину як активного діяча, що взаємодіє зі складним зовнішнім світом та формує власний індивідуально-неповторний і багатий внутрішній світ.

Особливо евристичним видається поняття життєтворчого потенціалу, запропоноване Л. Сохань. Певним, хоча й досить далеким аналогом до цього поняття, є поняття особистісного потенціалу, розроблюване Д. Леонтьєвим та колегами². Л. Сохань зазначає: “Життєтворчий потенціал та життєтворчий талант (як його складова) реалізуються в побудові особистістю свого індивідуального життя”³. В структуру життєтворчого

¹ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий*, К. (Издательский дом Дмитрия Бурого) 2010, с. 63.

² Д.А. Леонтьев, *Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации*, Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова, вып. 1, под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева, Москва (Смысл) 2002, с. 56–65.

³ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение..*, с. 137.

потенціалу, за Л. Сохань, входять: 1) ціннісно-смилова сфера особистості; 2) життєва компетентність як інтегральний показник знань, умінь та навичок людини; 3) талант життєтворчості як унікальна можливість людини авторськи, відповідально, творчо будувати своє життя; 4) емоційно-вольовий та енергетичний потенціал особистості, глибоко пов'язаний із життєстійкістю людини.

Поняття життєстійкості було запропоноване американським екзистенційним психологом С. Мадді, але в концепції української дослідниці Л. Сохань це поняття набуває неперевершеної самобутності та своєрідності, відображаючи особливості ментальності людини, яка протистоїть змінам у мінливому світі, розвиваючись та змінюючись сама.

Вкрай важливою є така думка Л. Сохань: “Низький рівень розвитку життєтворчого потенціалу часто детермінує один із найбільш небезпечних для людини ризиків – життєвої нереалізованості”⁴. Про небезпеку життєвої нереалізованості часто писали гуманістичні психологи. А. Маслоу навіть виокремлював особливий “комплекс Йони” (який ще інколи називають “страхом досягнень”); цей комплекс пов'язаний з тим, що людина не наважується самоактуалізуватися, реалізувати свої сили та можливості, розкритися для світу і тим самим – для себе самої. Е. Фромм пов'язував життєву нереалізованість з деструктивним типом характеру, з орієнтацією на те, щоб перебувати в модусі “володіння”, а не “буття” – повноцінного, яскравого, різнобічного виходу за власні межі з конструктивними цілями власного розвитку та гармонії. Екзистенційний психолог, психотерапевт І. Ялом пояснював життєву нереалізованість невмінням людини взаємодіяти з чотирма екзистенційними даностями власного існування – свободою, самотністю, безсмысленістю та смертю.

З приводу життєвої (не-) реалізованості логотерапевт В. Франкл у книзі “Сказати життю “Так!”. Психолог в концтаборі” писав: “Духовна свобода людини, яку у неї не можна відібрати до останнього подиху, дає їй можливість до останнього ж подиху наповнювати своє життя смыслом”⁵. На думку В. Франкла, життя людини може бути осмысленим завжди, адже крім цінностей діяльності та активності, та цінностей естетичного споглядання краси, є ще цінності ставлення: людина, яка перебуває в ситуації, де неможлива реалізація інших цінностей, може проявити себе в тому, як вона поставиться до цієї ситуації, з якою витримкою

⁴ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение...*, с. 141.

⁵ В. Франкл, *Сказать жизни “Да!”. Психолог в концлагере*, Москва (Альпина нон-фикшн) 2011, с. 130.

переживе складні часи. Напевне, пафос концепції життєтворчості Л. Сохань ближчий до першого типу цінностей – цінностей творчості, діяльного життя, розвитку. Але в той же час саме цей аспект буття людини в світі описаний Л. Сохань з вражаючою глибиною, мудрістю та науковою точністю.

Л. Сохань сміливо та глибоко-рефлексивно розмірковує над проблемами сучасних соціології та психології, розширюючи горизонти цих наук та балансує на передньому філософсько-методологічному краї цих дисциплін. Так, Л. Сохань пише: “Вчинок розглядається нами у зв’язку з життєвими колізіями, оскільки останні пов’язані з необхідністю вчинку, який виражає моральні ідеали особистості”⁶. Актуальність цієї думки перегукується з ідеєю В. Роменця, який розвивав вчинковий принцип в історії психології: “На сучасному рівні досягнень психології вчинковий принцип дає змогу бачити логічну структуру психології, будувати її систему, показує шлях, яким психологія виходить із свого самозабуття, заглиблюється у власну сферу, відбиває суто психологічні закономірності”⁷. Про значимість вчинку в житті особистості можна прочитати в таких словах Л. Сохань: “Роль вчинку в людському бутті настільки велика, що саме він надає в першу чергу динамізм, рух людському життю, розвитку особистості”⁸.

У цілому думки зазначених авторів розширюють та поглиблюють ідею вчинку в психології, яку можна першопочатково виокремити в творчій спадщині С. Рубінштейна. О. Марюков, аналізуючи підхід В. Роменця до вчинку як “клітинки” психологічної науки, зазначає: “Таким чином, вчинок – поняття, що вводиться для того, щоб у єдності “схопити” всі сутнісні сторони людської життєдіяльності у її взаємодії зі світом. Його (вчинку – М.Н.) пояснювальні можливості безпрецедентно великі”⁹. У той же час О. Марюков критикує підхід В. Роменця, пропонуючи переглянути складові, істотні сторони вчинку. Л. Сохань пропонує свою “клітинку” психології – життєтворчість як єдність розвитку та креативного, відповідального ставлення особистості до життя. І це дає сподівання на побудову психології як науки про активну, творчу особистість, автора власних вчинків та життєвих ситуацій, відповідального суб’єкта своєї життєвої історії.

У текстах Л. Сохань можна прочитати про її розуміння передумов втілення суб’єктності в конкретному людському житті: “Якщо індивід

⁶ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение...*, с. 78.

⁷ В.А. Роменець, *Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: Навч. посібник*, К. (Львів) 2005, с. 53.

⁸ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение...*, с. 74.

⁹ А.М. Марюков, *Марксистская традиция исследования развивающегося человека и теория поступка В.А. Роменца*, Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст., упоряд. П.А. М’ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман, К. (Львів) 2012, с. 37.

претендує на роль суб'єкта свого індивідуального життя, то він повинен виступати в якості найважливішого компоненту життєвого проекту особистості як організаційно-психологічного інструменту особистісного саморегулювання”¹⁰. Іншими словами, поняття суб'єкта виводиться на рівень психологічного засобу оволодіння людиною власним життєвим проектом, тобто єдністю уявлень про минуле, теперішнє та майбутнє індивідуального життя з розумінням особистістю власної активної, авторської, відповідальної ролі в ньому. Л. Сохань особливо підкреслює, що індивід повинен свідомо взяти на себе функції особистісної саморегуляції та рефлексивного ставлення до життєвих колізій. Людина як суб'єкт – це в першу чергу особистість як життєтворче створіння, це реалізація прагнень до самовираження, саморозвитку, самореалізації. Суб'єкт життєтворчості – це передусім активний діяч, налаштований на перетворення в зовнішньому для себе світі та мікрокосмі свого внутрішнього “Я”.

Необхідною передумовою творчого ставлення до свого життя Л. Сохань називає усвідомлення цінності життя¹¹. Тут можна провести глибоку паралель з ідеями Л. Виготського¹², для якого важливими були ідеї “усвідомити – значить оволодіти” та усвідомлення як необхідного атрибуту вищих психічних функцій (довільної уваги, опосередкованого запам'ятовування, понятійного мислення та ін.). Крім того, практично вся методологія сучасної психологічної допомоги (консультування, психотерапії, коучінгу)¹³ будується на припущенні, що в основі реальних особистісних змін лежить усвідомлення та самоусвідомлення. Отже, визначення Л. Сохань усвідомлення цінності життя як наріжного каменя життєтворчості йде в унісон з найбільшими досягненнями сучасної психологічної науки.

В одному з інтерв'ю Л. Сохань вербалізує один із законів людського буття: “З одного боку, людина живе собою та для себе, з іншого – коли вона не присвячує життя служінню якійсь спільній справі, то вона втрачає цілісність, смисл, динаміку”¹⁴. Зазначена закономірність підкреслює єдність суперечностей у людському житті як бутті-для-себе та бутті-для-інших. Це порушує важливу проблему інтерсуб'єктності в житті особистості.

¹⁰ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение...*, с. 99.

¹¹ *Ibid.*, с. 101.

¹² Л.С. Выготский, *Психология*, Москва (Изд-во ЭКСМО-Пресс) 2000, 1008 с.

¹³ Дж. Прохазка, Дж. Норкросс, *Системы психотерапии. Для консультантов, психотерапевтов и психологов*, Санкт-Петербург (Прайм-ЕВРОЗНАК) 2007, 383 с.

¹⁴ Л.В. Сохань, *Поэзия жизнетворчества. Размышления о таинствах души и превращениях человеческой жизни. Стихи, афоризмы, максимы, сентенции, психологические эссе*, 3-е изд., доп., К. (Издательский Дом Дмитрия Бурого) 2009, с. 112.

Фактично, людина розвивається засобами інтерсуб'єктності – тобто коли в її існуванні відбувається зустріч з Іншим – людиною, ідеєю, ситуацією. Інтерсуб'єктність реалізується як функціональний психологічний орган (за О. Ухтомським), вона існує спільно-розподілено між людьми. Для прикладу візьмемо двох людей. У кожного з них свій рівень прояву суб'єктності як активності, відповідальності, творчості, авторства у власному житті. Але коли вони зустрічаються, взаємодіють, співпрацюють, спілкуються, то тим самим фасилітують розвиток інтерсуб'єктності та суб'єктності кожного з них окремо. Потім, можливо, перший індивід вступить у взаємодію з кимось іншим, і вже на новому рівні інтерсуб'єктності розвиватиме особистісні інтенції всіх учасників спілкування.

Життєтворчість, як її розуміє Л. Сохань, – це багатомірне, багатогранне явище. Лідія Василівна не використовувала терміна “інтерсуб'єктність”, але сама ідея того, що людина розвиває краще в собі та в Іншому, вступаючи у міжособистісну взаємодію, може бути прочитана в багатьох текстах авторки. Крім того, поняття життєтворчості припускає, що людина відповідально, активно, авторськи, згідно з власними інтенціями (“проектами”) будує власне життя. Іншими словами, людина суб'єктна щодо власної життєвої ситуації та інтерсуб'єктна у спільних з іншими людьми зусиллях із вдосконалення себе та світу навколо себе.

Мудрими та вираженими є такі слова Л. Сохань: “Мистецтво життя – це вища форма життєтворчості, це здатність активно впливати на життєві обставини, вносити в своє життя новизну, вміння самовдосконалюватися, самозмінюватися”¹⁵. Можна припустити, що описане Л. Сохань мистецтво життя найтіснішим чином пов'язане з інтерсуб'єктністю як спільно-розподіленою здатністю людської взаємодії спричиняти зміни, розвиток та вдосконалення як у внутрішньому світі особистості, так і в зовнішньому для людини світі.

Ключовим поняттям будь-якої науково-гуманітарної концепції є поняття особистості. У текстах Л. Сохань читаємо: “Особистість – це соціальний організм, який має здатність до вільного самовизначення у життєвому середовищі”¹⁶. Отже, найсуттєвішою ознакою особистості авторка визнає здатність до вільного самовизначення, що характеризує особистість з мотиваційно-вольової сторони її життєдіяльності. З іншого боку, в концепції життєтворчості Л. Сохань підкреслюється, що особистість не тільки вільно самодетермінує плановані нею події та особливості осмислення прожитого

¹⁵ Л.В. Сохань, *Искусство жизнетворчества. Предназначение.*, с. 204.

¹⁶ Л.В. Сохань, *Жизненная программа личности: структура и динамика жизненных целей* [в:] В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др., *Жизнь как творчество (социально-психологический анализ)*, К. (Наукова думка) 1985, с. 115.

досвіду, але й стає суб'єктом, автором реальних втілень власної самодетермінації в конкретних життєвих обставинах. Таким чином, особистість у концепції Л. Сохань постає як вільний, самодетермінований, креативний суб'єкт самозмін, саморозвитку та самовдосконалення.

Проблема життєтворчості як активної, діяльної, авторської участі особистості в побудові та реалізації життєвого проекту вплітається в проблему життєвого шляху людини: “Життєвий шлях – це не просто розгорнута в просторі та часі канва людського життя. Це життя в його подієвій наповненості, при цьому як подіями зовнішнього порядку, так і подіями внутрішнього, душевного життя людини – думками, почуттями, переживаннями”¹⁷, – зазначає Л. Сохань. У цілому концепція життєтворчості – це не відірвана від життя людей абстракція, а жива, динамічна система, яка допомагає самоусвідомленню людини та враховує реальні особливості динамічного життя людини в світі, що змінюється.

На думку деяких істориків науки, зокрема М. Ярошевського¹⁸, наукова діяльність вченого здійснюється в єдності трьох головних координат: соціальної, когнітивної та особистісної. Соціальний час створення концепції життєтворчості – це переломні для країни роки другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Це, між іншим, обумовило філософсько-теоретичний вплив на ідеї Л. Сохань марксистської методології. Але у виданні книги “Искусство жизнетворчества” 2010 року посилання на марксистсько-ленінських мислителів практично відсутні.

На перехресті соціальної та когнітивної координат у концепції життєтворчості Л. Сохань знаходиться ідея про людину як активного суб'єкта, творця, діяча, перетворювача як соціальної, так і індивідуальної дійсності. Теоретично ця ідея йде від мислителів німецької класичної філософії, а в плані координат наукового пошуку – на передній лінії сучасних міркувань про людину в мінливому світі. Нарешті, особистісна координата визначається психобіографічними та індивідуально-психологічними особливостями автора концепції. Тут слід відмітити глибоку креативність Л. Сохань, яка не тільки змогла сформулювати сміливі наукові гіпотези та довести їх, створивши унікальну наукову концепцію, неймовірно глибоку та гуманістичну, але й реалізувати дар до написання віршів, тобто проявити себе в поетичній творчості. І це лише ті виміри креативності Л. Сохань, які лежать на поверхні, які легко помітити. До того ж, читаючи інтерв'ю авторки, помічаємо, що Л. Сохань з великою

¹⁷ Л.В. Сохань, *Жизнетворчество и жизненный путь личности* [в:] Л.В. Сохань, Е.Г. Злобина, В.А. Тихонович и др., *Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования)*, К. (Наукова думка) 1987, с. 32.

¹⁸ М.Г. Ярошевский, *История психологии. От античности до середины XX века*, 2-е изд., Москва (Издательский центр “Академия”) 1997, с. 12.

любов'ю ставиться до рідних, тобто має талант побудови гармонійних відносин. Використовуючи термінологію самої вченої, Л. Сохань майстерно опанувала мистецтвом життя і – як можна додати – надалі залишиться прикладом для наслідування та натхнення серед молодих науковців України та світу.

Концепція життєтворчості Л. Сохань є глибоким та змістовним поглядом на фундаментальні проблеми життя людини в сучасному світі. Ідея про те, що людина суб'єктно, відповідально, авторськи перетворює навколишню дійсність та себе в ній, піднімає рівень теоретичного узагальнення та наукової точності до значних висот. Життєтворчість у концепції Л. Сохань – це жива динамічна цілісність, багатогранна у своїй різноаспектності. Через поняття життєтворчості людина може знайти відповіді, що споконвічно цікавлять людську думку, – питання про зміни, розвиток, творчість, активність самої людини в динамічному плині життя. Отже, концепція Л. Сохань – теоретично та методологічно узагальнена і водночас практично-життєво значуща, вивірена та уточнена і водночас близька до кожної людини, кожної особистості, яка переймається екзистенційними питаннями, якій не байдуже те, як будувати власне життя, як бути творчою, відкритою, відповідальною індивідуальністю – суб'єктом власної життєтворчої ситуації.

Наукова думка Л. Сохань збагатила світову науку не тільки уявленнями про життєтворчість, але й багатьма іншими пов'язаними з цією ідеєю термінами. Наприклад, надзвичайно евристичним видається поняття життєтворчого потенціалу, яке визначає не тільки сьогодні особистості, але й те, чого людина може досягнути у завтрашньому дні свого життя. Концепція Л. Сохань є справжнім форпостом української науки, окреслюючи межі пізнаного та того, що ще треба пізнати в сучасній гуманітаристиці, рухаючи наукову думку вперед, до переднього краю знання про людину.

Л. Сохань, безперечно, – живий приклад реального втілення ідеї життєтворчості. Глибина теоретичного та філософського аналізу, сміливість та непересічність ідей, вираженість та ґрунтовність висновків – ось лише початок переліку позитивних рис наукових текстів Л. Сохань. Щемлива ліричність та ніжна образність її віршів підкреслюють тонку душевну організацію та високий розвиток інтелектуальних сил та емоційно-вольових резервів Л. Сохань. Це дарує шанувальникам як її наукової, так і поетичної творчості справжню зустріч з мудрою, яскравою особистістю, що є втіленням ідеї життєтворчості в конкретному людському житті.